

ІСТОРІЯ НАУКИ

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР БУЛДОВСЬКИЙ (1887 – 1938) : ЗАБУТА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГІДРОБІОЛОГІЇ

Олександр Теофілович Булдовський народився 13 березня 1887 р. у містечку Старі Санжари на Полтавщині в родині Теофіла Булдовського – відомого священика, українського православного церковного діяча, митрополита Української соборноєпископської церкви (1929–1937 рр.), митрополита Української автокефальної православної церкви (1942–1943 рр.), архієпископа Харківського та Полтавського. Навчався в Полтавській духовній семінарії, з п'ятого класу якої в 1906 р. був виключений за участь у студентських страйках. У 1907 р. вступив до Харківського університету на природничий відділ фізико-математичного факультету, який закінчив у 1912 р. Під час навчання в університеті спеціалізувався на вивченні зоології під керівництвом професора В. В. Рейнгарда. У 1910 р. працював як стажист на Севастопольській біологічній станції під керівництвом відомого гідробіолога професора С. О. Зернова. Із 1912 р. розпочав педагогічну діяльність як учитель природознавства Усть-Медведицького реального училища (зараз – місто Серафимович Волгоградської обл.). У 1914 р. вийшли друком його перші статті в місцевих часописах. Після лютневої революції 1917 р. повернувся в Полтаву, де разом із батьком працював учителем Єпархіального жіночого училища, брав активну участь у процесах українізації освіти.

Із жовтня 1917 р. розпочалася діяльність О. Т. Булдовського з підготовки вчителів, яка поєднувалася з науковими дослідженнями як в галузі методики навчання, так і гідробіології. Упродовж 1917–1930 рр. він працював у Полтавському учительському інституті (який реорганізовувався в педагогічний, а потім – в інститут народної освіти). У грудні 1919 – на початку 1920 р. О. Т. Булдовський був фактичним керівником новоутвореного Полтавського педагогічного інституту (обраний головою науково-навчальної ради Інституту), читав лекції з методик природознавства та географії, керував зоологічною лабораторією. У вересні 1920 р. був уперше заарештований радянською владою, і понад два місяці провів в ув'язненні (за звинуваченням у належності до «петлюрівської підпільної організації»). У кінці 1920 р. був переведений на посаду професора зоології та методики природознавства педінституту, організував також гідробіологічний відділ при Центральному пролетарському музеї Полтавщини (колишньому музеї Полтавського земства, заснованого з ініціативи професора В. В. Докучаєва, нині Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського).

У подальшому працював на посаді професора Полтавського інституту народної освіти (ПННО, офіційно затверджений Народним комісаріатом освіти 1 березня 1926 року, наказ № 06348/427) (Центральний державний архів, ф. 166, оп. 12, сп. 907). У 1927–1929 рр. був головою природознавчої методичної комісії в ПННО (тодішнього аналогу кафедри), членом Державної науково-методичної комісії Народного комісаріату освіти України.

З-поміж курсів, які викладав професор О. Т. Булдовський були зоологія, зоогеографія, сільськогосподарська зоологія, методика природознавства і географії тощо. Під час роботи у Полтаві професор О. Т. Булдовський набув авторитету, як провідний в Україні фахівець із методики навчання природознавства у середній та вищій школі. У цей час вийшли його праці «Методи викладання природознавства в педагогічних школах» (1924), «Місце фенологічних спостережень в навчальному плані школи» (1925), «Методи фенологічних спостережень та їх фіксація в трудовій школі» (1926), «Організація зоологічного кабінету і праця в ньому» (1926), «Робота гуртка вчителів-природників при Полтавському ІНО з 1923 до 1925 р.» (1926), «Робота гуртка вчителів-природників за 1925 р.» (1926), «Методи зимових екскурсій» (1927), «Методи географічних дисциплін у педвузах» (1927), «Гурток учителів трудових шкіл при лабораторії методики природознавства в Педвузах» (1927).

У своїх працях з методики природознавства професор О. Т. Булдовський пропагував дослідницький метод викладання, відстоював ідею вивчення природи та розміщення навчального матеріалу в шкільних програмах і підручниках у формі природних угруповань. Тому біологічну частину курсів природознавства й краєзнавства він пропонував будувати не на матеріалі з систематики, а на екологічному принципі. Особливе місце вчений відводив дослідницьким екскурсіям та спостереженням при реалізації комплексних програм навчання (Булава, Шевчук, & Мащенко, 2014). Професор О. Т. Булдовський також звертав увагу на практичну підготовку вчителя-природознавця, пропагував передові методичні ідеї серед вчителів-практиків. У 1930 р. вийшла остання праця професора О. Т. Булдовського з методики викладання природознавства «Природничі екскурсії в трудовій школі».

Разом з тим, упродовж 1920-х рр. учений продовжував займатися гідробіологічними дослідженнями (фото – в лабораторії ПІНО). Так у 1927 р. вийшла друком його праця «Матеріали до фауни р. Ворскли та її околиць». Результати цього дослідження свідчать, що вчений, починаючи із 1919 р., займався вивченням планктонної фауни річки Ворскла та

порівнянням складу планктону стариць річки в околицях м. Полтави. В результаті було виділено чотири типи таких стариць: 1) тимчасові водойми різної глибини в межах старого русла р. Ворскли, які існують лише до середини червня (без специфічної водної рослинності, а після висихання вкриваються *Caltha palustris* L.); 2) водойми, глибина яких влітку не перевищує 0,5 м з мулистим ґрунтом (їх краї поросли *Carex* L., *Typha latifolia* L., *Scurpus lacustris* (L.) Palla, *Polygonum hidropiper* L., зрідка *Sagittaria sagitaeifolia* L., *Salix* L.); 3) водойми з напівпіщаним напівмулистим дном, які мають водну рослинність (переважно *Nufar luteum* L.); 4) глибокі озера-стариці (більше 2 м), які мають підземні джерела та не заростають підводною рослинністю (їх береги вкриті *Salix* L., *Phragmites communis* Trin., далі йде *Nufar luteum* L., *Hidrocharis morsus ranae* L., ще далі в глибину *Stratiotes aloides* L., *Ranunculus* L., *Potamogeton* L., *Ceratophyllum* L., *Myriophyllum* L., *Utricularia vulgaris* L., *Algae*).

Упродовж 1923–1927 рр. О. Т. Булдовський здійснював дослідження зразків планктону, однак результати цих пошуків так і не були опубліковані. Разом з тим, зберігся звіт результатів наукових студій О. Т. Булдовського про фауну стариць р. Ворскли (переважно осінню), оскільки весняну фауну він планував описати разом із дослідженнями планктону р. Ворскли. Отже, професору О. Т. Булдовському належить першій комплексний опис складу зоопланктону й бентосу стариць р. Ворскли в околицях м. Полтави:

Hudrosoa.

Pelmatohydra oligactis Pall.
Hydra attenuate (Pall.) P. Shulze.
Hydra vulgaris Pall.

Spongillidae. *Spongillinae.*

Spongilla fragilis Leydy.
Spongilla lacustris L.

Meyeninae Vejd.

Trochospongilla horrid Welth.
Ephydatia fluviatilis.

Bryozoa.

Ectoprocta – *Phylactolaemata.*
Plumatella princeps Krpl. var. *emarginata*. Allm.
Plumatella princeps Krpl. var. *fructitosa*.
Plumatella repens Krpl.
Plumatella polimorpha Krpl. var. *fungosa*.
Plumatella fungosa Pall.
Cristatella mucedo Cuv.

- Bryosoa.
- Simocephalus* a.
Daphne pulex.
- Decapoda – *Astacus (Potamobius) leptodactylus* Eschholz.
- Amphipoda – *Gammarus pulex* L.
Isopoda – *Asellus aquaticus* L.
- Euphyllopoda – под. Branchipodidae.
Chirocephalus Grubii Dubowski.
Chirocephalus diaphanus Prevost.
Chirocephalus Josephinae Grube.
- Triops cancriformis* Bosc.
Lepidurus apus L.
- Cuzicus (Estheria) tetracerum* Krynki
- Lunceus brachyurus* O. F. Müller.
- Sididae – *Sida cristallina* Müll.
- Daphne magna* Straus.
Daphne magna var. *Schaefferi*.
Daphne pulex De Geer.
Daphne pulex var. *obtusa*.
Daphne pulex var. *Schaeferi*.
Daphne longispina O. F. Müll. var. *longispina*, forma *typica*.
Daphne longispina, var. *longispina*, forma *litoralis* Sars.
Daphne longispina, var. *longispina*, forma *Friedeli* (Hartwig).
Daphne longispina var. *longispina* forma *rosea* Sars.
Daphne longispina var. *longispina* forma *Leydigi* Hellich.
Scapholeberis mucronata Müll.
Scapholeberis mucronata var. *cornuta* Schoedler.
Simocephalus vetulus O. Müll.
Ceriodaphnia Dana.
Ceriodaphnia reticulate Jurn.
Ceriodaphnia megops Sars.
Ceriodaphnia pulchella Sars.
Ceriodaphnia quadrangula Müll.
Ceriodaphnia affinis Lilljeborg.
Ceriodaphnia laticaudata P. E. Müller.
Ceriodaphnia reticulata var. *Kurzii* Sting.
Moina rectirostris Leydig.
- Bosmina longirostris* *tupica* O. Müll.
- Euricercus lamellatus* O. Müll.
Camptocercus Baird.
Camptocercus rectirostris Schoedler.
Camptocercus Lilljeborgii Schoedler.
Acroperus harpae Baird.
Alona tenuicaudata Sars.
Alona rectangula Sars.
Graptoleberis testudinaria Fischer.
Peracanta truncate O. Müll.
Pleuroxus aduncus Jurin.
Chydorus sphericus Müll.
Chydorus globosus Baird.
Chydorus ovalis Kurz.
- Polyphemus pediculus* Linne.

Arthropoda. – Crustacea.

Malacostraca – Thoracostraca.

Arthrostraca.

Entomostraca – Phyllopoda.

Triopidae.

Limnadiidae.

Lynceidae.

Cladocera.

Daphnidae.

Bosminidae G. O. Sars.

Chidoridae G. O. Sars.

Polyphemidae Baird.

У кінці 1920-х рр. низку професорів Полтавського ІНО було заарештовано за звинуваченнями в контрреволюційній націоналістичній діяльності. Один із них – професор В. О. Щепотьєв, під час процесу СБУ навесні 1930-го р., що транслювався по радіо на всю Україну, дав покази проти О. Т. Будовського. Тут же проти нього, за заявами студентів

III-го курсу агробіологічної секції інституту, було висунуто звинувачення у «шкідництві». Звинувачення не підтвердилися, але під їх тиском у липні 1930 р. вчений змушений був подати заяву на звільнення з посади професора кафедри зоології Полтавського ІНО.

У 1931 р. у Харкові вийшов друком підручник О. Т. Буддовського «Практикум із зоології: хребетні та безхребетні тварини».

В тому ж році професор О. Т. Буддовський виїхав на Далекий Схід Росії (Примор'я), де розпочав застосовувати свій попередній досвід у галузі гідробіологічних досліджень. Із 1931 р. Олександр Буддовський працював в Тихоокеанському інституті рибного господарства, брав участь в експедиції на озеро Ханка, а з початку 1932 р. став керівником гідробіологічної станції (пізніше – завідувачем відділу гідробіології прісних вод) Далекосхідного філіалу АН СРСР створеного за ініціативою й головуванням академіка В. Л. Комарова. За сумісництвом О. Т. Буддовський працював доцентом одного із закладів вищої освіти Владивостока.

Вчений досить активно вивчав прісноводну фауну Примор'я. Рідкісний вид двостулкових моллюсків, занесених до «Червоної книги» Росії – Анеміна Буддовського (*Anemina bulldowsii*), – отримав його ім'я (*Анеміна Буддовського*). У 1934 р. він виступав з доповіддю «Загальний нарис озера Ханка і його бентосу» в Зоологічному інституті АН СРСР (м. Москва). Також займався проблемою охорони рідкісних видів тварин і створенням заповідних територій. Олександр Теофілович дуже хотів, щоб про його здобутки знали і в Україні (про це свідчать автографи на відтисках його статей у НБУ імені В. І. Вернадського).

Талант професора О. Т. Буддовського як науковця-гідробіолога до середини 1930-х рр. досяг апогею. Однак в кінці 1936 р. влада Далекосхідного краю вирішила закрити філіал АН СРСР (про що в листі О. Т. Буддовський повідомляв академіка В. Л. Комарова). У тому ж листі О. Т. Буддовський з великим жалем писав про те, що, очевидно, доведеться залишити справу свого життя на Далекому Сході. Кінець його життя у віці 51 року невдовзі настав у Владивостоці. Із кримінальної справи № 17013 «О контрреволюционной шпионско-вредительской организации, действовавшей в Дальневосточном филиале Академии наук» дізнаємося, що завідувач відділу гідробіології професор О. Т. Буддовський, в числі інших науковців закладу був заарештований 21.08.1937 р. (Васильєва, 2011). Звинувачення теж було стандартним: «активний член право-троцькістської диверсійно-терористичної шкідницької організації». Однак, «факт злочину» так і не вдалося довести, й суд над 12 заарештованими все ж не відбувся. Для реагування на цей випадок до Владивостока прибув із Москви заступник наркома НКВС М. Фриновський. У підсумку майже через рік після арешту 7.05.1938 р. наукових співробітників Філіалу, що залишалися на волі, змусили написати листа про «антирадянську діяльність заарештованих». Звинувачення у занятті шпигунською діяльністю були «затверджені» і 21.08.1938 р. відбулося закриття засідання Військової колегії Верховного суду СРСР. Після короткої «наради» було оголошено вирок: «Буддовського О. Т. – до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього особистого майна» (Архив Российской Академии наук, ф. 188, оп. 2, д. 191; Ф. 407, оп. 2, д. 32; Ф. 277, оп. 4, д. 361, л. 1-2). Вирок був остаточним і підлягав терміновому виконанню. Разом з ним розстріляна і вдова В. К. Арсеньева.

Професор О. Т. Буддовський був посмертно реабілітований 25.04.1957 р. колегією Верховного суду СРСР.

Олександр Теофілович Буддовський жив на зламі епох, і його життя можна поділити на три періоди: учителя в царській Росії (1912–1917); видатного українського вченого в галузі методики навчання природничих дисциплін у школі й педагогічних вишах (1917–1931); відомого вченого в галузі гідробіології (1932–1938). Більшовицький терор перервав життя цієї яскравої особистості, але його ідеї й починання мають послідовників.

Наукові праці професора О. Т. Буддовського з проблем гідробіології:

Матеріали до фауни р. Ворскла та її околиць // Записки Полтавського інституту народної освіти. Рік 1926. Том IV. – Полтава, 1927. – С. 100–108.

Учёт продуктивности дна и воды оз. Ханка и отчасти её бассейна // Отчёт ТИРХ. – Владивосток, 1932. – С. 65 – 106.

Новые данные о фауне *Decapoda* из бассейна озера Ханка // Вестник ДВ ФАН СССР. – 1933. – Вып. 1–3. – С. 43–65.

К вопросу о продуктивности дна и воды озера Ханка и отчасти его бассейна // Вестник ДВ ФАН СССР. – 1934. – № 10. – С. 53–73.

Общий очерк озера Ханка и его бентоса (доклад на научном собрании Зоологического института АН СССР 11 апреля 1934 г.) // Вестник АН СССР. – 1934. – № 7–8. – С. 79.

Программа наблюдений над пресноводными промысловыми моллюсками Дальневосточного края. – Владивосток : Типо-лит. им. Волина, 1935. – 13 с.

К биологии *Anagenesia paradoxa* // Вестник ДВ ФАН СССР. – Владивосток: ДАЛЬГИЗ, 1935. – № 11. – С. 123–125.

О промысловых пресноводных моллюсках Дальнего Востока СССР // Вестник ДВ ФАН СССР. – Владивосток: ДАЛЬГИЗ, 1935. – № 12. – С. 39–68.

О новых формах семейства *Palingeniidae* (*Ephemeroptera*) из Дальневосточного края СССР. – Известия Академии наук СССР. VII серия. Отделение математических и естественных наук. – 1935. – № 5. – С. 832–836.

- Четыре проблемы гидробиологии // На рубеже. – Кн. 4-я. – 1935. – С. 73–78.
Программа для исследования промысловой уссурийской черепахи // Вестник ДВ ФАН СССР. – Владивосток, 1935. – № 12. – С. 109–119.
О биологии и промысловом использовании уссурийской (амурской) черепахи» // Труды ДВ ФАН СССР. – 1936. – Т. 1. – С. 62–104.
Об организации черепашьего заповедника и птичьего резервата на озере Ханка // Заповедники Дальневосточного края. – Хабаровск: Дальгиз, 1936. – С. 41–47.

Список використаної літератури:

- Анемина Булдовського – *Anemina buldowsii*. URL: <http://biodat.ru/db/rb/rb.php?src=1&vid=47>
Архив Российской Академии наук. Ф. 188. Оп. 2. Д. 191; Ф. 407. Оп. 2. Д. 32; Ф. 277. Оп. 4. Д. 361. Л. 1–2.
Булава Л. М., Шевчук С. М., Мащенко О. М. Географічна освіта в контексті історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (1914-2014 роки). Полтава : [б. в.], 2014. 151 с.
Васильева Е. В. Мотивация научной деятельности ученых Дальнего Востока в условиях вторичной институционализации отечественной науки. *Социология науки и технологий*. 2011. Т. 2, № 1. С. 25–46.
Центральный державний архів вищих органів влади. Ф. 166. Оп. 12. Сп. 907.

References

- Anemina Buldovskoho [Anemina buldowskii]*. Retrieved from <http://biodat.ru/db/rb/rb.php?src=1&vid=47>
Arkhiv Rossiiskoi Akademii nauk [Archive of the Russian Academy of Sciences]. F. 188. Op. 2. D. 191; F. 407. Op. 2. D. 32; F. 277. Op. 4. D. 361. L. 1–2 [in Russian].
Bulava, L. M., Shevchuk, S. M., & Mashchenko, O. M. (2014). *Heohrafichna osvita v konteksti istorii Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka (1914-2014 roky) [Geographical education in the context of the history of the Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko (1914-2014)]*. Poltava [in Ukrainian].
Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady [Central sovereign archiv of the highest organs of power]. F. 166. Op. 12. Sp. 907 [in Ukrainian].
Vasil'eva, E. V. (2011). Motivatsiya nauchnoi deyatel'nosti uchenykh Dal'nego Vostoka v usloviyakh vtorichnoi institutsionalizatsii otechestvennoi nauki [Far Eastern Scientists' Motivation for Research Work under Reinstitutionalization of National Science]. *Sociology of Science and Technology*, 2(1), 25-46 [in Russian].

Л. М. Булава, С. М. Шевчук